

MERSİN ÜNİVERSİTESİ KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
MERSIN UNIVERSITY PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY

KAAM
YAYINLARI

OLBA
XXV

(Ayrıbasım / Offprint)

MERSİN
2017

KAAM YAYINLARI
OLBA
XXV

© 2017 Mersin Üniversitesi/Türkiye

ISSN 1301 7667

Yayıncı Sertifika No: 14641

OLBA dergisi;
ARTS & HUMANITIES CITATION INDEX, EBSCO, PROQUEST
ve

TÜBİTAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanlarında taranmaktadır.

Alman Arkeoloji Enstitüsü'nün (DAI) Kısaltmalar Dizini'nde 'OLBA' şeklinde yer almaktadır.

OLBA dergisi hakemlidir. Makalelerdeki görüş, düşünce ve bilimsel değerlendirmelerin yasal sorumluluğu yazarlara aittir.

The articles are evaluated by referees. The legal responsibility of the ideas,
opinions and scientific evaluations are carried by the author.

OLBA dergisi, Mayıs ayında olmak üzere, yılda bir kez basılmaktadır.
Published each year in May.

KAAM'ın izni olmadan OLBA'nın hiçbir bölümü kopya edilemez.

Alıntı yapılması durumunda dipnot ile referans gösterilmelidir.

It is not allowed to copy any section of OLBA without the permit of the Mersin University
(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA dergisinde makalesi yayımlanan her yazar, makalesinin baskı olarak ve elektronik ortamda yayımlanmasını
kabul etmiş ve telif haklarını OLBA dergisine devretmiş sayılır.

Each author whose article is published in OLBA shall be considered to have accepted the article to be published
in print version and electronically and thus have transferred the copyrights to the Mersin University
(Research Center for Cilician Archaeology / Journal OLBA)

OLBA'ya gönderilen makaleler aşağıdaki web adresinde ve bu cildin giriş sayfalarında
belirtilen formatlara uygun olduğu takdirde basılacaktır.

Articles should be written according to the formats mentioned in the following web address.

Redaktion: Yrd. Doç. Dr. Deniz Kaplan

OLBA'nın yeni sayılarında yayımlanması istenen makaleler için yazışma adresi:
Correspondance addresses for sending articles to following volumes of OLBA:

Prof. Dr. Serra Durugönül
Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü
Çiftlikköy Kampüsü, 33342 Mersin - TURKEY

Diğer İletişim Adresleri
Other Correspondance Addresses

Tel: 00.90.324.361 00 01 (10 Lines) 4730 / 4734

Fax: 00.90.324.361 00 46

web mail: www.kaam.mersin.edu.tr

www.olba.mersin.edu.tr

e-mail: sdurugonul@gmail.com

Baskı / Printed by

Matsis Matbaa Hizmetleri

Tevfikbey Mahallesi Dr. Ali Demir Caddesi No: 51 34290 Sefaköy / İstanbul

Tel: 0212 624 21 11 www.matbaasistemleri.com

Sertifika No: 20706

Zero Prod. Ltd.

Tel: 00.90.212.244 75 21 Fax: 00.90.244 32 09

info@zerobooksonline.com www.zerobooksonline.com/eng

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
(KAAM)
YAYINLARI-XXV

MERSIN UNIVERSITY
PUBLICATIONS OF THE RESEARCH CENTER OF
CILICIAN ARCHAEOLOGY
(KAAM)-XXV

Editörler

Serra DURUGÖNÜL
Murat DURUKAN
Gunnar BRANDS
Deniz KAPLAN

OLBA Bilim Kurulu

Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN
Prof. Dr. Fikri KULAKOĞLU
Prof. Dr. Serra DURUGÖNÜL
Prof. Dr. Marion MEYER
Prof. Dr. Susan ROTROFF
Prof. Dr. Kutalmış GÖRKAY
Prof. Dr. İ. Hakan MERT
Prof. Dr. Eda AKYÜREK-ŞAHİN
Prof. Dr. Yelda OLCAY-UÇKAN

MERSİN
2017

*Vefat Eden Meslektaşlarımızı
Saygı ile Anıyoruz...*

Prof. Dr. Güven ARSEBÜK

Prof. Dr. Arzu ÖZTÜRK

Dr.-Ing. Martin BACHMANN

İçindekiler / Contents

K. Serdar Girginer – Murat Durukan <i>Mersin/Gülnar Akyapı Mağarası'nda Bulunan Prehistorik Mağara Resimleri</i>	1
A. Tuba Ökse <i>Yukarı Dicle Havzası'nda Akkad Dönemi'ne Tarihlenen Bir Yapı: Salat Tepe II A: 6</i>	17
Atakan Akçay <i>A Late Uruk-Early Bronze Age Transitional Period Cemetery in the Upper Tigris Region: Aşağı Salat</i>	49
Elif Ünlü <i>Tell Tayinat Yerleşiminde Geç Tunç – Erken Demir Çağı Geçiş Dönemi Seramikleri Üzerinden Amik Ovası'nda Görülen Yerel Devamlılıklar ve Doğu Akdeniz Bağlantıları</i>	91
Bülent Kızılduman <i>Kıbrıs'ta Kaleburnu-Kral Tepesi/Galinoporni-Vasili'de Dikkate Değer Bir Geç Tunç Çağı Yapısı</i>	113
Aynur Özfirat <i>Melekli-Kültepe (Iğdır) Höyüğü, Urartu Kalesi ve Columbarium: Ağrı Dağı'nın Kuzey Eteğindeki Minuahinili (Karakoyunlu) Kenti</i>	161
İbrahim Hakan Mert <i>Kap Monodendri Poseidon (Enipeus) Altarı: Bir Altar mı Yoksa Deniz Feneri mi?</i>	183
Tuna Akçay <i>Sikke Buluntuları Işığında Olba'daki Pers ve Makedon Varlığı Üzerine Düşünceler</i>	211
Hüseyin Köker <i>Komama Gümüş Sikkeleri</i>	227
Mustafa Şahin – Murat Akın <i>Nikaia'dan Musa Heykeli: Polyhymnia</i>	241

Münteha Dinç – Serra Durugönül <i>Sculptural Workshop(s) of Lydia in the Light of Sculptures from Philadelphia and Thyateira</i>	251
Hüseyin Metin <i>Hellenistic Mouldmade Bowl Moulds from Kremna</i>	271
Gonca Cankardeş-Şenol – Erkan Alkaç – Mai Abdelgawad <i>The Results of Clay Analysis of Stamped Amphora Handles of Miletus and Rhodian Peraea in Alexandria (Egypt)</i>	297
Taylan Doğan – Kahraman Yağız <i>Efes Müzesi'nde Korunan Roma Dönemine Ait Bir Grup Strigilis</i>	317
Murat Durukan <i>Yeni Veriler Işığında Mallos, Magarsos ve Antiokheia ad Pyramos Problemi</i>	345
Ahmet Mörel <i>Dağlık Kilikia Bölgesi'nde Bir Kırsal Yerleşimin Gelişimi: Çatıören Örneği</i>	381
Şener Yıldırım <i>Dating Dispute Over the Cross-in-Square Church in the Episcopal Palace in Side</i>	421

MERSİN ÜNİVERSİTESİ
KILIKIA ARKEOLOJİSİNİ ARAŞTIRMA MERKEZİ
BİLİMSEL SÜRELİ YAYINI ‘OLBA’

Kapsam

Olba süreli yayını Mayıs ayında olmak üzere yılda bir kez basılır. Yayınlanması istenilen makalelerin en geç her yıl Kasım ayında gönderilmiş olması gerekmektedir.

1998 yılından bu yana basılan Olba; Küçükasya, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu'ya ilişkin orijinal sonuçlar içeren Antropoloji, Prehistorya, Protohistorya, Klasik Arkeoloji, Klasik Filoloji (ve Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri), Eskiçağ Tarihi, Nüvizmatik ve Erken Hıristiyanlık Arkeolojisi alanlarında yazılmış makaleleri kapsamaktadır.

Yayın İlkeleri

1. a. Makaleler, Word ortamında yazılmış olmalıdır.
 - b. Metin 10 punto; özet, dipnot, katalog ve bibliyografya 9 punto olmak üzere, Times New Roman (PC ve Macintosh) harf karakteri kullanılmalıdır.
 - c. Dipnotlar her sayfanın altına verilmeli ve makalenin başından sonuna kadar sayısal süreklilik izlemelidir.
 - d. Metin içinde bulunan ara başlıklarda, küçük harf kullanılmalı ve koyu (bold) yazılmalıdır. Bunun dışındaki seçenekler (tümünün büyük harf yazılması, alt çizgi ya da italik) kullanılmamalıdır.
2. Noktalama (tireler) işaretlerinde dikkat edilecek hususlar:
 - a. Metin içinde her cümlelerin ortasındaki virgülden ve sonundaki noktadan sonra bir tab boşluk bırakılmalıdır.
 - b. Cümle içinde veya cümle sonunda yer alan dipnot numaralarının herbirisi noktalama (nokta veya virgül) işaretlerinden önce yer almalıdır.
 - c. Metin içinde yer alan “fig.” ibareleri, küçük harf ile ve parantez içinde verilmeli; fig. ibaresinin noktasından sonra bir tab boşluk bırakılmalı (fig. 3); ikiden fazla ardışık figür belirtiliyorsa iki rakam arasına boşluksuz kısa tire konulmalı (fig. 2-4). Ardışık değilse, sayılar arasına nokta ve bir tab boşluk bırakılmalıdır (fig. 2. 5).

- d. Ayrıca bibliyografya ve kısaltmalar kısmında bir yazar, iki soyadı taşıyorsa soyadları arasında boşluk bırakmaksızın kısa tire kullanılmalıdır (Dentzer-Feydy); bir makale birden fazla yazarlı ise her yazardan sonra bir boşluk, ardından uzun tire ve yine boşluktan sonra diğer yazarın soyadı gelmelidir (Hagel – Tomaschitz).
3. “Bibliyografya ve Kısaltmalar” bölümü makalenin sonunda yer almalı, dipnotlarda kullanılan kısaltmalar, burada açıklanmalıdır. Dipnotlarda kullanılan kaynaklar kısaltma olarak verilmeli, kısaltmalarda yazar soyadı, yayın tarihi, sayfa (ve varsa levha ya da resim) sıralamasına sadık kalınmalıdır. Sadece bir kez kullanılan yayınlar için bile aynı kurala uyulmalıdır.

Bibliyografya (kitaplar için):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, New York.

Bibliyografya (Makaleler için):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inchriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, lev. LIV-LVII.

Dipnot (kitaplar için)

Richter 1977, 162, res. 217.

Dipnot (Makaleler için)

Oppenheim 1973, 9, lev.1.

Diğer Kısaltmalar

age.	adı geçen eser
ay.	aynı yazar
vd.	ve devamı
yak.	yaklaşık
v.d.	ve diğerleri
y.dn.	yukarı dipnot
dn.	dipnot
a.dn.	aşağı dipnot
bk.	Bakınız

4. Tüm resim, çizim ve haritalar için sadece “fig.” kısaltması kullanılmalı ve figürlerin numaralandırılmasında süreklilik olmalıdır. (Levha, Resim, Çizim, Şekil, Harita ya da bir başka ifade veya kısaltma kesinlikle kullanılmamalıdır).

5. Word dökümanına gömülü olarak gönderilen figürler kullanılmamaktadır. Figürlerin mutlaka sayfada kullanılması gereken büyüklükte ve en az 300 pixel/inch çözünürlükte, photoshop tif veya jpeg formatında gönderilmesi gerekmektedir. Adobe illustrator programında çalışılmış çizimler Adobe illustrator formatında da gönderilebilir. Farklı vektörel programlarda çalışılan çizimler photoshop formatına çevrilemiyorsa pdf olarak gönderilebilir. Bu formatların dışındaki formatlarda gönderilmiş figürler kabul edilmeyecektir.
6. Figürler CD'ye yüklenmelidir ve ayrıca figür düzenlemesi örneği (layout) PDF olarak yapılarak burada yer almalıdır.
7. Bir başka kaynaktan alıntı yapılan figürlerin sorumluluğu yazara aittir, bu sebeple kaynak belirtilmelidir.
8. Makale metninin sonunda figürler listesi yer almalıdır.
9. Metin yukarıda belirtilen formatlara uygun olmak kaydıyla 20 sayfayı geçmemelidir. Figürlerin toplamı 10 adet civarında olmalıdır.
10. Makaleler Türkçe, İngilizce veya Almanca yazılabilir. Türkçe yazılan makalelerde yaklaşık 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce yada Almanca özet kesinlikle bulunmalıdır. İngilizce veya Almanca yazılan makalelerde ise en az 500 kelimelik Türkçe ve İngilizce veya Almanca özet bulunmalıdır. Makalenin her iki dilde de başlığı gönderilmelidir.
11. Özeti altında, Türkçe ve İngilizce veya Almanca olmak üzere altı anahtar kelime verilmelidir.
12. Metnin word ve pdf formatlarında kaydı ile figürlerin kopyalandığı iki adet CD (biri yedek) ile birlikte bir orijinal ve bir kopya olmak üzere metin ve figür çıktısı gönderilmelidir.
13. Makale içinde kullanılan özel fontlar da CD'ye yüklenerek yollanmalıdır.

MERSIN UNIVERSITY
‘RESEARCH CENTER OF CILICIAN ARCHAEOLOGY’
JOURNAL ‘OLBA’

Scope

Olba is printed once a year in May. Deadline for sending papers is November of each year.

The Journal ‘Olba’, being published since 1998 by the ‘Research Center of Cilician Archeology’ of the Mersin University (Turkey), includes original studies done on antropology, prehistory, protohistory, classical archaeology, classical philology (and ancient languages and cultures), ancient history, numismatics and early christian archeology of Asia Minor, the Mediterranean region and the Near East.

Publishing Principles

1. a. Articles should be written in Word programs.
 - b. The text should be written in 10 puntos; the abstract, footnotes, catalogue and bibliography in 9 puntos ‘Times New Roman’ (for PC and for Macintosh).
 - c. Footnotes should take place at the bottom of the page in continous numbering.
 - d. Titles within the article should be written in small letters and be marked as bold. Other choises (big letters, underline or italic) should not be used.
2. Punctuation (hyphen) Marks:
 - a. One space should be given after the comma in the sentence and after the dot at the end of the sentence.
 - b. The footnote numbering within the sentence in the text, should take place before the comma in the sentence or before the dot at the end of the sentence.
 - c. The indication fig.:
 - * It should be set in brackets and one space should be given after the dot (fig. 3);

* If many figures in sequence are to be indicated, a short hyphen without space between the beginning and last numbers should be placed (fig. 2-4); if these are not in sequence, a dot and space should be given between the numbers (fig. 2. 5).

- d) In the bibliography and abbreviations, if the author has two family names, a short hyphen without leaving space should be used (Dentzer-Feydy); if the article is written by two or more authors, after each author a space, a long hyphen and again a space should be left before the family name of the next author (Hagel – Tomaschitz).
3. The ‘Bibliography’ and ‘Abbreviations’ should take part at the end of the article. The ‘Abbreviations’ used in the footnotes should be explained in the ‘Bibliography’ part. The bibliography used in the footnotes should take place as abbreviations and the following order within the abbreviations should be kept: Name of writer, year of publishment, page (and if used, number of the illustration). This rule should be applied even if a publishment is used only once.

Bibliography (for books):

Richter 1977 Richter, G., Greek Art, NewYork.

Bibliography (for articles):

Corsten 1995 Corsten, Th., “Inschriften aus dem Museum von Denizli”, Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi III, 215-224, pl. LIV-LVII.

Footnotes (for books):

Richter 1977, 162, fig. 217.

Footnotes (for articles):

Oppenheim 1973, 9, pl.1.

Miscellaneous Abbreviations:

op. cit.	in the work already cited
idem	an auther that has just been mentioned
ff	following pages
et al.	and others
n.	footnote
see	see
infra	see below
supra	see above

4. For all photographs, drawings and maps only the abbreviation 'fig.' should be used in continuous numbering (remarks such as Plate, Picture, Drawing, Map or any other word or abbreviation should not be used).
5. Figures, embedded in Word documents can not be used. Figures have to be in the length in which they will be used in the page, being at least 300 pixel/ inch, in photoshop tif or jpeg format. Drawings in adobe illustrator can be sent in this format. Drawings in other vectoral programs can be sent in pdf if they can't be converted to photoshop. Figures sent in other formats will not be accepted.
6. Figures should be loaded to a CD and a layout of them as PDF should also be undertaken.
7. Photographs, drawings or maps taken from other publications are in the responsibility of the writers; so the sources have to be mentioned.
8. A list of figures should take part at the end of the article.
9. The text should be within the remarked formats not more than 20 pages, the drawing and photographs 10 in number.
10. Papers may be written in Turkish, English or German. Papers written in Turkish must include an abstract of 500 words in Turkish and English or German. It will be appreciated if papers written in English or German would include a summary of 500 words in Turkish and in English or German. The title of the article should be sent in two languages.
11. Six keywords should be remarked, following the abstract in Turkish and English or German.
12. The text in word and pdf formats as well as the figures should be loaded in two different CD's; furthermore should be sent, twice the printed version of the text and figures.
13. Special fonts should be loaded to the CD.

**MELEKLİ-KÜLTEPE (İĞDIR) HÖYÜĞÜ,
URARTU KALESİ VE COLUMBARIUM:
AĞRI DAĞI'NIN KUZEY ETEĞİNDEKİ MINUAHİNİLİ
(KARAKOYUNLU) KENTİ**

Aynur ÖZFIRAT*

ABSTRACT

**Melekli-Kultepe (İğdır) Mound, Urartian Fortress and Columbarium in
Minuahinili (Karakoyunlu) on the northern slope of Mt Ağrı**

In this article the Urartian settlement in Melekli-Iğdır is discussed together with the new sites investigated during the Mt Ağrı survey and the excavations undertaken at the Melekli-Kultepe Columbarium by P. F. Petrov (1913) and K. Balkan (1966). The most remarkable sites of Mt Ağrı survey are those described as complex settlements, these are Melekli and Karakoyunlu on the north foot and Bozkurt on the south foot. These kinds of settlements spread over a vast area were inhabited for a long period between the Late Chalcolithic Period and the Middle Iron Age (Urartu) or the Late Iron Age (Achaemenid), related to each other. There are mounds, fortresses, lower cities and cemeteries that comprise different periods in the horizontal stratification system at each one of these complex settlements in important locations. Melekli and Karakoyunlu located at the north foothills of Mt Ağrı and Iğdır Plain - Aras Valley posses complexes of the area with the most important archaeological finds.

Melekli and Karakoyunlu are important centers also for the Early Iron Age and Middle Iron Age (Urartu). This region was taken within the Urartian borders in the conquest of Eriqua, an Early Iron Age local kingdom, and a new province was established by the Urartian King Minua (810-785/780 BC). Besides its fertile soils, the Iğdır Plain - Aras Valley was also important with regards to being a gateway point for southern Transcaucasia-northwestern Iran. According to the inscriptions, King Minua built his new city Minuahinili at Karakoyunlu (Fortress II) as the center of the new province besides another Fortress (Bulakbaşı 2). Numerous new Urartian fortresses which were detected in our research indicate that the city of Minuahinili had developed through the new settlement over the course of adjustments conducted at this region and Southern Caucasia-Northwestern Iran by both Minua and the subsequent kings: Melekli-Lanetlitepe and Bozkurt Fortress II were outposts - road stations situated on both sides of the Mt Ağrı western pass; Ömerağa-Gölyüzü Fortress was the central fortress located at the southern slope; the Aktaş Fortress was a garrison-city on the northern slope.

* Prof. Dr. Aynur Özfırat, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kampüs Yerleşkesi, Diyarbakır Yolu 5. km, Artuklu-Mardin. E-posta: aynurozfirat@gmail.com

Melekli Urartian settlement contains an outpost - road station (Lanetlitepe Fortress), which was probably established by King Minua. Its inhabitation seems to have persisted without interruption, together with the settlement and columbarium at Kültepe Mound and the fort (?) (Deliktaş Mound). Melekli, with its location at the west end of the plain and on the Mt Ağrı - southern Transcaucasia - northwestern Iran gateway, was the most important point between the city of Minuahinili and Eastern Anatolia.

Keywords: Melekli-Kültepe, Mt Ağrı, Minuahinili, Urartu, Eastern Anatolia, Southern Caucasia

ÖZET

Melekli-Iğdır Urartu yerleşimi Ağrı Dağı yüzey araştırmamız sırasında belirlenmiş yeni merkezler ile Melekli-Kültepe Columbarium'unda P. F. Petrov (1913) ve K. Balkan (1966) tarafından yapılmış olan kazıların birlikte ele alınmasıyla değerlendirilmiştir. Ağrı Dağı yüzey araştırmasının en dikkat çekici merkezleri kompleks yerleşimler olarak tanımladıklarımızdır, bunlar kuzey etekteki Melekli ve Karakoyunlu ile güney etekteki Bozkurt'dur. Bu türde yerleşimler oldukça geniş alanlara yayılmış ve Geç Kalkolitik Dönem ile Orta Demir Çağ (Urartu) ya da Geç Demir Çağ (Akhaimenid) arasında uzun süreli iskan edilmişlerdir. Coğrafi birimlerin önemli noktalarında yer alan bu kompleks yerleşimlerin her birinde yatay tabakalaşma sisteminde çeşitli dönemleri içeren ve birbirleriyle ilişkili höyükler, kaleler ve mezarlıklar yer alır. Ağrı Dağı kompleks yerleşimleri içinde kuzey etekte ve Iğdır Ovası-Aras Vadisi'nde yer alan Melekli ve Karakoyunlu en önemli bulgulara sahip alanlardır.

Melekli ve Karakoyunlu aynı zamanda Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ (Urartu) için de önemli merkezlerdir. Urartu Kralı Minua (MÖ 810-785/780) tarafından Erken Demir Çağ yerel krallığı Eriqua'nın fethedilmesi ve yeni bir eyalet oluşturulmasıyla bölge Urartu sınırları içine alınmıştır. Iğdır Ovası-Aras Vadisi bereketli topraklarının yanı sıra Güney Kafkasya-Kuzeybatı İran için geçit noktası olması açısından da önemliydi. Kral Minua yeni eyalet merkezi Minuahinili'yi Karakoyunlu'da (Kale II) ve bir diğer kaleyi de (Bulakbaşı 2) yakınında inşa etmiştir. Araştırmada belirlediğimiz birçok yeni Urartu kalesi Minuahinili Kenti'nin, gerek Minua gerekse daha sonraki krallar tarafından bölgede ve Güney Kafkasya-Kuzeybatı İran'da yapılan düzenlemeler sırasında yeni yapılanmalarla geliştirildiğini gösterir: Melekli-Lanetlitepe ve Bozkurt Kale II Ağrı Dağı batı geçidinin her iki tarafındaki ileri karakol-yol istasyonlarıydı, Ömerağa-Gölyüzü Kalesi güney etekteki merkezi kaleydi; Aktaş Kalesi ise kuzey etekte bir garnizon-kentti.

Melekli Urartu yerleşimi olasılıkla Kral Minua döneminde kurulmuş ve iskanı aralıksız devam etmiş görünen bir İleri Karakol-Yol İstasyonu (Lanetlitepe Kalesi), Kültepe Höyüğü'ndeki Yerleşim ve Columbarium ile bir Kuleyi ? (Deliktaş Höyüğü) kapsar. Ovanın batı ucunda ve Ağrı Dağı-Güney Kafkasya- Kuzeybatı İran geçidinin üzerindeki konumuyla Melekli, Minuahinili Kenti'nin Doğu Anadolu ile arasındaki en önemli noktaydı.

Anahtar Kelimeler: Melekli-Kültepe, Ağrı Dağı, Minuahinili, Urartu, Doğu Anadolu, Güney Kafkasya.

Melekli-İğdır yerleşim kompleksi Ağrı Dağı'nın kuzeybatı eteğinde ve İğdır Ovası-Aras Vadisi'ne uzanan lav tepeleri üzerinde yer alır (fig 1), idari olarak İğdır il merkezinin hemen doğusundaki Melekli beldesindedir. Ağrı Dağı ve yakın çevresinde gerçekleştirdiğimiz sistematik yüzey araştırmasında bölgenin başlangıcından (Geç Kalkolitik Dönem) Geç Demir Çağ sonuna değin uzanan süreci incelenmiştir¹. Araştırmada belirlediğimiz yerleşimler içinde bazıları merkezi alan niteliğindeki kompleks yerleşimlerdir. Oldukça geniş alanları kapsayan ve uzun bir zaman dilimi içinde dağınık bir yerleşim sistemine sahip bu komplekslerden her biri Geç Kalkolitik Dönem (GK) ile Orta Demir Çağ (ODÇ-Urartu) ya da Geç Demir Çağ (GDC-Akhaimenid) arasında iskân edilmiş ve birbirleriyle ilişkili höyükler, mezarlıklar, kaleler ve aşağı kentlerden oluşur. Yalnızca Orta Tunç Çağı'nda (OTÇ-Aras Boyalıları Kültürü) kısmi bir boşluk söz konusudur, bu döneme ait son derece sınırlı sayıda malzemenin varlığı, ovalar ve nehir vadileri gibi alçak alanların iskan edilmemiş olması nedeniyledir. Geniş alanlar içinde, birbirine yakın noktalarda ve hemen hemen her bir dönem için ayrı olmakla birlikte, bağlantılı birimlerin varlığı yatay tabakalanma olarak tanımlanabilir (fig. 2-3)². Yerleşim komplekslerinin en dikkat çekici özelliği aralıksız sıradüzenleri ve yörenin en dikkat çekici arkeolojik kalıntularına sahip olmalarıdır, bir diğer belirleyici özellikleri ise merkezi konumdaki coğrafi birimlerde yer almalarıdır. Ayrı bir yaşam alanı oluşturan bu küçük coğrafi bölümlerin tarımsal faaliyetler, otlak-yayla güzergahları ve ana yollar gibi elverişli noktalarında inşa edilmişlerdir.

Yazılı belgeler ve arkeolojik kanıtlar bir arada ele alındığında yerleşim kompleksleri içinde yer alan Demir Çağı'na ait büyük kaleler ya da kale-kentlerin

¹ Ağrı Dağı Çalışmalarımız Van, Ağrı ve İğdır İlleri Yüzey Araştırması (2002-2011) ve Bozkurt Kazısı (2007-2013) olmak üzere iki projeye yürütülmüştür. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü izin ve destekleri başta olmak üzere, Ağrı Valiliği, Türk Tarih Kurumu, Yüzyüncü Yıl Üniversitesi BAP Başkanlığı (2002-FED-093), TÜBİTAK (SBB-CNRS-2011, SBB-105K063), Mustafa Kemal Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi (1003M0113/45, 10240, 1101M0115/158, 1201M0102/258) projeleriyle gerçekleştirilmiştir. Van, Ağrı ve İğdır Valilikleri, İl Jandarma Komutanlıkları ve Kültür Müdürlükleri her zaman destek ve ilgileriyle çalışmalarımızın kolaylığına sağladıklarıdır. Prof. Dr. Veli Sevin ise araştırmamızın gerek arazi gerekse laboratuvar çalışmalarında yanımızda yer aldı ve sonuçları değerlendirmemizde son derece önemli katkılarını sunmuştur. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kazılar Dairesi Başkanlığı ve Bakanlık Temsilciliği görevi yapan meslektaşlarımızın katkıları şüphesiz çok değerliydi. Adı geçen tüm kurumlara, Bakanlık Temsilcilerimize, Prof. Dr. Veli Sevin ve ekip üyelerine teşekkür etmek bizim için son derece zevkli bir görevdir.

² Doğu Anadolu'da Yukarı Fırat Havzası dışında höyükleşme Önasya'nın kalanının aksine son derece az sayıda ve daha küçük boyutlardadır. Ova ve vadilerde yer alan az sayıda höyük aynı zamanda İTÇ ve ODÇ-Urartu dışında oldukça zayıf tabakalara sahiptir. Doğu Anadolu yüksek yaylasında daha çok yukarıda tanımladığımız kompleks yerleşim sistemine benzer şekilde birbirleriyle ilişkili, yakın alanlarda ve farklı dönemlerde kullanılmış, alçak ya da yüksek tepeler üzerinde yer alan yerleşimler, höyükler ve kaleler gibi dağınık bir yerleşim sistemi görülür. Bu durum höyüklerdeki gibi her dönemi kapsayan kalın bir tabakalaşma yerine bölgenin coğrafi özelliği nedeniyle yatay tabakalanma olarak adlandırabileceğimiz farklı bir yerleşim modelini gösterir.

yönetim merkezleri olduğu kabul edilebilir. Buna göre bu türde yerleşimler, Nairi Ülkeleri içindeki yerel Son Tunç-Erken Demir Çağ (STÇ-EDÇ) Krallıkları'nın başkentleri, hemen sonrasında yanlarına inşa edilen yeni Urartu (ODÇ) kaleleri ise eyalet merkezleri ya da bölgesel yönetim merkezleridir. Assur ve Urartu yazılı kaynakları, Doğu Anadolu, Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İran'da sayıları oldukça fazla olan yerel EDÇ krallıkları ve onların kentlerinden söz ederler. Ağrı Dağı'nın kuzey eteği ve Iğdır Ovası ya da Aras Vadisi'nin güneyi, bu küçük yerel krallıklardan biri olan Erikua-Ireku-Irkuahi topraklarıydı (fig. 1).

Urartu Kralları erken dönemden başlayarak Ağrı Dağı ve Güney Kafkasya'ya seferler düzenleyerek bölgeyi kontrol altına almak istemiştir. Kral İşpuini (MÖ 830-810) ile başlayan yayılım politikası ve ülkenin yeniden düzenlenmesi oğlu Minua (MÖ 810-785/780) ile ortak krallıkları sırasında gelişerek Urartu Krallığı'nın oldukça güçlü bir devlet haline gelmesini sağladı. Kral Minua'nın ülkenin sınırlarını her yönde genişleten askeri seferleri ve ele geçirilen topraklarda yeni eyaletlerin oluşturulması sırasında önceliklileri arasında Eriqua Krallığı'nın fethi vardı. Bu zafer, kralın kendi adını verdiği yeni eyalet merkezi Minuahinili Kalesi'nin inşası ve bölgenin Urartu eyalet sistemi içine alınmasıyla tamamlandı. Aras Vadisi'nin güneyindeki Iğdır Ovası'nın tarımsal açıdan Doğu Anadolu içindeki en verimli topraklara sahip olmasının yanısıra, Ağrı Dağı kuzey eteğinde Güney Kafkasya, güney eteğinde ise Kuzeybatı İran geçidi olması açısından da oldukça önemliydi. Kral Minua tarafından başkent Luhiuni'nin fethiyle Erikua Ülkesi'nin Urartu sınırları içine alınışı ve burada kurulan yeni eyalet merkezi Minuahinili kralın burada bulunan yazıtlarında anlatılır³.

Ağrı Dağı yerleşim kompleksleri, kuzey etekteki Melekli ve Karakoyunlu (Iğdır Ovası-Aras Vadisi) ile güney etekteki Bozkurt'dur (Doğubayazıt Ovası)

³ Kral Minua'nın Eriqua seferi, krali kenti Luhiuni'nin ele geçirilişi ve Minuahinili Kenti'nin kuruluşundan Karakoyunlu kalelerinin eteğindeki kayalıkta yer alan kaya yazıtı, Bulakbaşı 2 Kalesi'nin hemen doğusunda ve Bulakbaşı Sazlık-Gölü'nün diğer tarafındaki düzlük alanda yer alan Ortaçağ kenti kalıntıları içinde bulunan bir yazıt ve yeri bilinmeyen bir diğerinde söz edilir: Nikol'skiy 1896, 14-30; Lehmann-Haupt 1910, 169-171; Ivanovskiy 1911, 36-59; Payne 2006, 5.1.3, 5.3.12-5.3.13; Salvini 2006, 63-64; 2008 (CTU), A5-1, A5-26-A5-27; Özfirat (baskıda).

Eriqua ülkesinin fethi ve başkent Luhiuni'nin alınışı daha detaylı olarak Kral Minua'nın kuzey seferlerinin anlatıldığı Van Gölü'nün kuzeydoğu kıyısındaki Körzüt Kalesi susi tapınağına ait yazıtlarda tekrarlanır, Payne 2006: 5.1.4-5.1.6; Salvini 2008 (CTU): A52A-F.

Yazıtların buluntu yeri olarak genellikle Taşburun, Solakert ve Bulakbaşı kaleleri yazılır. Ancak, bölgede ilk araştırmayı yapan A. A. Ivanovsky ve M. V. Nikol'skiy'in yayınlarında kaleler ve yazıtların hepsi Taşburun olarak adlandırılır, Karakoyunlu adı bir kez, Bulakbaşı adı ise buradaki sazlık-göl nedeniyle kullanılır. Bu nedenle Karakoyunlu Kalesi ve yazıtların buluntu yeri sıklıkla Taşburun ve diğer versiyonları Tsolakert, Solagert, Zolakert ve Çölegert olarak kaydedilmiştir. Karışıklığın nedeni Taşburun beldesinin bugün idari olarak Karakoyunlu ilçesine bağlı olmakla birlikte daha öncesinde tam tersi Karakoyunlu'nun Taşburun'a bağlı olmasındandır. Karakoyunlu II Kalesi aynı zamanda buradaki Urartu Kaya Mezarı nedeniyle Mağaralar Mevkii olarak da adlandırılır, nitekim biz de ilk raporlarımızda bu ismi kullandık. Aynı şekilde Bulakbaşı köyü de Başbulak şeklinde kullanılır.

(fig. 1-2)⁴. Bu büyük yerleşimler dağın ovayla birleştiği noktalardaki lav tepeleri ve eteklerinde yer alırlar. Eriqua Krallığı'nın başkenti Luhiuni Melekli Kompleksi içindeki Kasımtığı-Gre Herşe tepelerindeki büyük EDÇ yerleşimi olmalıdır (fig. 1-3), yeni Urartu eyelet merkezi Minuahinili ise Luhiuni yakınında, doğuya doğru Karakoyunlu Kompleksi'nde kuruldu⁵. Burada Luhiuni'ye bağlı bir başka EDÇ kalesinin (Karakoyunlu I) hemen yanındaki Urartu Kalesi (Karakoyunlu Kale II) Minuahinili'dir (fig. 1-2). Kral, Minuahinili Kalesi dışında nehre çok daha yakın bir noktada bir diğer kaleyi (Bulakbaşı 2) inşa etmiştir⁶.

Bölgede ilk çalışma Moskva Arkeoloji Cemiyeti adına 1893-1894 yıllarında A. A. İvanovsky ve M. V. Nikol'skij tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada Urartu dönemine ait Karakoyunlu'da iki, Bulakbaşı Gölü etrafında üç kalenin varlığından söz edilir. Karakoyunlu II ve Bulakbaşı 1 kalesinde oldukça küçük çaplı kazı yapmışlardır. Ancak, kazılardan ve araştırma yaptıkları diğer kalelerden herhangi bir buluntu ve yeterli fotoğraf ve çizim yayınlanmadığı için yapıların, tarihlemesi, mimari özellikleri, fonksiyonu vb konusunda yeterli bilgimiz yoktur, yazıtlar ve buluntu yerleri ise daha sistemli anlatılmıştır⁷.

Melekli Urartu Yerleşimleri:

Kale - Columbarium - Yerleşim (Höyük)

Melekli yerleşim kompleksi İğdır Ovası'nın batı ucunda, Güney Kafkasya ile Doğu Anadolu arasındaki ana güzergaha hakim bir noktadadır (fig. 3). Kompleks içindeki Urartu yerleşimi EDÇ kenti Luhiuni'nin (Kasımtığı) hemen altında, ovanın içine uzanan ve birbirleriyle bağlantılı oldukça alçak lav tepeleri üzerinde⁸. Yerleşim birbiriyle ilişkili çeşitli birimlerden oluşur: Urartu Kalesi olarak adlandırmamıza rağmen bir İleri Karakol-Yol İstasyonu (Lanetlitepe Kalesi), Kule ? (Deliktaş Höyüğü), Columbarium (Kültepe) ve Yerleşim (Kültepe Höyüğü) (fig. 2-4).

Lanetlitepe Kalesi klasik Urartu mimarisi özellikleri gösterir, dikdörtgen planlı ve 67 x 30 m boyutlarındadır, 2.70 m kalınlığındaki duvarların üzerinde payandalar

⁴ Özfırat 2014a; Özfırat 2014b; Özfırat 2016.

⁵ Buradaki üç kale içinde hangisinde kazı yapıldıkları çok açık değilse de bizim Karakoyunlu II olarak adlandırdığımız kalede çalışmaları anlaşılmaktadır, bu kazı oldukça küçük tek bir yapıyı içerir: Ivanovskiy 1911, 36-37; Nikol'skij 1896, 16, 22-27; Özfırat (baskıda).

⁶ Ivanovskiy ve Nikol'skij tarafından yapılmış olan çalışmada Taşburun'un güneydoğusunda, Ağrı Dağı'nın eteğinde ve Bulakbaşı Gölü'nün kıyısında, Büyük Kale (Aktaş) yolu üzerindeki iki kaleden söz edilir, lokasyonları ve tanımları bizim Bulakbaşı kaleleri olarak adlandırdıklarımız ile uyumludur. Bunlardan Bulakbaşı 1 kalesinde kazı yapmışlardır: Ivanovskiy 1911, 38-56; Nikol'skij 1896, 17-18, 28-29; Özfırat (baskıda).

⁷ Nikol'skij 1896, 14-30; Lehmann-Haupt 1910, 169-171; Ivanovskiy 1911, 36-59. Özfırat (baskıda)

⁸ EDÇ oldukça yüksek ve ulaşılması zor tepelerdeki yerleşim sisteminin aksine Urartu Krallığı ova ve vadilere uzanan çok daha alçak tepeleri tercih etmiştir.

yer alır (fig. 5). Kalenin her iki yönde kulemsi çıkıntıları bulunan girişi doğu yöndedir⁹.

Deliktaş Kulesi ? kalenin hemen kuzeyindeki höyüğün üzerindedir (fig. 6)¹⁰. Dikdörtgen planlı yapı 85 x 32 m boyutlarındadır, 3.00 m kalınlığındaki duvarlar yarı işlenmiş iri taşlardan yapılmıştır. Duvarlar çoğu yerde ana kaya ile birleştirilerek inşa edilmiştir. Bu yapı Lanetlitepe Kalesi'yle ilişkili ikincil bir yapı olmalıdır, biraz daha büyük olmasına rağmen özensiz taş işçiliği ve planlaması bu türde bir fonksiyonu düşündürür. Duvarların içinde son derece alçak yığma tepelere sahip kurganlar vardır, ancak höyüğün üzerini tamamen kaplayan bu alandan kalın bir tabakayı gösteren çok sayıda GK, OTÇ (birkaç parça) ile ODÇ-Urartu ve GDÇ-Akheimenid çanak çömleği topladık, bu nedenle yapının fonksiyonu ve kurganların tarihlemesini belirlemek zordur¹¹.

Deliktaş Höyüğü'ndeki bu kurganlar hemen doğusunda başlayarak kaleye değin uzanan alçak sırtlar üzerindeki Kurtbucağı Kurganları ve arkalarındaki yüksek tepeler üzerinde yer alan Kasımtığı-Gre Herşe (Luhuni) deki sayıları yüzleri bulan OTÇ-EDÇ kurganlarının devamıdır (fig. 3). Aslında kalelerin arasındaki düzlüklerde yer alan tüm kurganlar ve kromlekher Melekli Kompleksi'ne ait tek bir mezarlık olarak tanımlanabilir.

Kültepe Höyüğü'ndeki yerleşim ve columbarium kalenin batısındadır (fig 6). Höyük ve Urartu Columbarium'u genellikle Kültepe, Melekli ya da İğdır adları altında tek bir merkez olarak adlandırılırsa da ayrı birimlerdir. Bu karışıklığın nedeni, aynı tepenin üzerinde bitişik konumda olmaları ve höyükteki Urartu kalıntılarının tanımlanmamış olmasındandır. Lanetlitepe Kalesi'nin batısındaki alçak sırta columbarium, kuzeybatı uzantısında ise höyük yer alır, bugün aralarından karayolu geçtiği için iki ayrı tepe görünümündedirler.

Kültepe Höyüğü ve Urartu Columbarium'unda ilk kazı P. F. Petrov tarafından 1913 yılında, Columbarium'da ikinci kazı K. Balkan tarafından 1966 yılında yapılmıştır. Bizim araştırmamız sırasında columbariumun bulunduğu alanda hiç malzeme bulunmamıştır, höyük ise İlk Tunç Çağ'ından (İTÇ, Kura-Araxes)

⁹ Kalede Urartu çanak çömleği dışında birkaç parça GK çanak çömleği bulduk. Bu parçalar olasılıkla yakındaki oldukça kalın GK tabakasına sahip Deliktaş Höyüğüyle ilişkilidir. Lanetlitepe Kalesi alçak bir lav tepesi üzerindedir ve Urartu Yapısı dışında tabakalanması yoktur (Özfırat 2006, 177, 182, 194-200; Özfırat 2008, 197-198, 204-206).

¹⁰ Özfırat 2006, 177, 182, 186, 194-200; 2008, 197-198, 200, 204-206. Deliktaş'ta A. Ceylan tarafından yapılan araştırma için bk. Ceylan 2004, 268-269; Ceylan 2008, 155-156. Bu araştırmada kalede İTÇ, Demir Çağ ve Ortaçağ'a tarihlenen çanak çömleğin bulunduğu belirtilmiştir.

¹¹ Bölgede diğer merkezlerde de Urartu dönemine ait kurganlar belirledik. Urartu için sıradışı olan bu gömü geleneği İTÇ son yüzyıllarından (Erken Kurganlar Dönemi) Demir Çağ'ına değin Kuzeydoğu Anadolu ve Güney Kafkasya için neredeyse tek mezar türüdür. Ağrı Dağı araştırmamızda kurganlarda Urartu çanak çömleği bulmamız yerel geleneğin devamıyla açıklanabilir. Bölgede ayrıca Urartu Krallığı'na özgü kaya mezarları da sıklıkla karşımıza çıktı.

GDC-Akhaimenid değin aralıksız iskan edilmiştir¹². Kültepe Höyüğü İTÇ için oldukça kalın tabakalara sahiptir, çanak çömleğin kalanı az sayıda OTÇ-EDÇ ile İTÇ kadar olmasa da fazla miktarda ODC-Urartu ve GDC-Akheimenid dönemlerine aittir. Höyükteki Urartu kalıntıları columbariumun bir parçası olmaktan çok bir yerleşime ait görünür, incelediğimiz çanak çömlekler daha çok günlük kullanım kaplarıdır. Höyüğün kuzeybatısında ve ovanın içine uzanan düzlük alanda Urartu çanak çömlekleri ve bazı mimari parçalar bulduk. Bu alan olasılıkla höyükteki Urartu yerleşiminin devamıdır. Petrov kazısında 'Clay Citadel' ya da 'İğdır ash-mound' olarak isimlendirilen höyükteki kazılar için yeterli bilgi yoktur (fig. 4)¹³. Höyükte sistematik kazıların yapılmadığı, toplanan malzemenin columbariumdan oldukça farklı olduğu belirtilir. İlgili yayında yalnızca İTÇ (Kura-Araxes) ait çanak çömleklerin fotoğrafları ve karşılaştırmalara yer verilmiştir.

Columbarium'da Petrov tarafından 29 adet mezar kazılmıştır (fig. 4)¹⁴, bunlardan 27 tanesi kremasyon-urne, 4 tanesi ise inhumasyondur (fig. 7-8). Urneler ve gömü hediyeleri ayrı gruplar halindedir, ancak urnelerin birbirine çok yakın olması nedeniyle gömü hediyelerinin hangisine ait olduğunu belirlemek zor olduğundan kazı lokasyon sistemi birbirine ait olabilecek gömü hediyeleri ve urnelerin gruplarına göre ayrılmış olan 'point' kodlamasıyla belirlenmiştir. Mezarlar lav tepesinin yarıkları arasına yerleştirilmiştir, inhumasyon gömüler mezarlığın yer aldığı alçak sırtın batısında (4 İnhumasyon: Point 1, fig. 4.7.2), urneler ise doğu kısmında birbirine çok yakın noktalarda yer alır (27 Urne: Point 2-14, fig. 4; 7: 3, 8-11; 8: 5-7). Kremasyonda cesetler giyimli-kefenli ve boncuk gibi süs eşyalarıyla birlikte yakılmıştır, silahlar ve bilezikler ise urnenin içine yakma işleminden sonra konmuştur. Urneler taşlarla, bir örnekte ise çanak çömlek kırıklarıyla çevrelenmiştir (fig. 7: 10-11), form olarak aydırdılar, kırmızı astarlı ya da kırmızı cilalı Urartu malından boyunlu ve yuvarlak gövdeli çömlekler ile kapak olarak kullanılmış çanaklardan oluşurlar. Bazılarında, ağız kısmını kapatan çanağa ek olarak bir tunc çanak kullanılmıştır, bir çocuğa ait küçük bir urne ise farklı olarak gri maldan yapılmış bir testiyle kapatılmıştır (fig. 7: 8). Çömleklerin her birinde birer delik olduğu, kap yapıldıktan sonra ve küller içine konmadan önce yapıldıkları belirtilir. Bu nedenle deliklerin gömü için özel olarak yapılmadıkları ve ayrıca deliklerin ruhların çıkması için yapıldıkları kabul edilir. İçinde kül olmayan çömleklerde delik yoktur. Gömü hediyeleri arasında çanak çömlek dışında, metal kaplar, boncuklar,

¹² Marro – Özfırat 2003, Özfırat – Marro 2004. Kültepe'de A. Ceylan tarafından yapılan araştırma için bk. Ceylan 2004, 268; Ceylan 2008, 153. Bu araştırmada höyük ve columbarium Melekli Yerleşmesi adı altında birlikte ele alınmış ve İTÇ, Karaz, Demir Çağ ve Geç Demir Çağ çanak çömleğinin bulunduğu belirtilmiştir.

¹³ Kuftin 1944, 73-84.

¹⁴ P. F. Petrov kazısının Tiflis Müzesi'nde bulunan malzemesi daha sonra B. A. Kuftin tarafından yayımlanmıştır (Kuftin 1944). Rusça ve Gürcüce versiyonları olan bu yayının columbariuma ilişkin bölümünün özeti ve ek bilgiler R. D. Barnett tarafından ayrıca yayımlanmıştır (Barnett 1963).

iğneler, bilezikler gibi süs eşyaları ile kemerler, mühürler, ok uçları, hançerler, bal-talar, bıçaklar, kılıçlar ve mızrak uçları gibi tipik Urartu eserleri vardır.

Columbarium'da K. Balkan tarafından yapılan kazılar yayınlanmamıştır¹⁵. Bu kazının Kars Müzesi'nde bulunan malzemesini çalıştık, ancak kazı raporu olmadığı için buluntu durumları ve kazının detayları hakkında bilgi edinemedik¹⁶. Müzede bulunan tüm bulgular urnelere aittir (fig. 9), K. Balkan'ın yalnızca Columbarium'da kazı yaptığını düşünebiliriz. Malzemeye göre 9 adet urne kazılmıştır, çömlekler (fig. 9: 17-25) ve kapaklarını oluşturan çanaklar (fig. 9: 1-12), bir testi (fig. 9: 16), bir boncuk dizisi (fig. 9: 15) ve iki adet ağırşak (fig. 9: 13-14) müzedeki envanteri oluşturur. Çanaklar 12 adettir, buna göre ya çift olarak kapatılmışlardır ya da birkaç tanesi hediye olarak konmuştur. Urnelerin buluntu durumu hakkında bilgimiz yoksa da Petrov kazısının malzemesiyle tam benzerliği ve columbariumun bulunduğu alçak yamacın yapısı göz önüne alındığında ilk kazıyla benzer şekilde lav akıntısı yarıkları arasında bulunmuş olmalıdırlar.

Mezarlığın en dikkat çekici özelliği Urartu kremasyon gömü geleneğinin bir grubu hakkında neredeyse eksiksiz bilgi vermesi ve krallığın merkezi bölgesi dışında çok sık karşılaşılmayan Urartu kökenli malzemeye sahip olmasıdır.

Melekli Urartu çanak çömleği bölge için sıradışıdır. Ağrı Dağı yerleşimlerinde Urartu Ülkesi'nin kalanında olduğu gibi daha çok yerel gelenekte ODÇ çanak çömleği kullanılmıştır. Klasik Urartu çanak çömleği merkezi bölgenin (Van Gölü'nün doğu sahili) dışında genellikle eyelet merkezleri ve önemli kalelerde bulunur. Bununla paralel olarak, Melekli ve Karakoyunlu II ile Bozkurt Kompleksi'ndeki Kale II ve Ömerağa-Gölyüzü kalelerinde klasik Urartu çanak çömleği bulduk. Melekli yerleşimlerinden topladığımız parçalar columbarium kazılarında da bulunduğu gibi az sayıdaki yerel gri mal dışında, kırmızı cilalı, kırmızı astarlı, krem astarlı ve kiremit-kahve mal gruplarından oluşan Urartu çanak çömleğidir (fig. 10-11). Kırmızı cilalı mal aynı zamanda 'Saray Malı' ve 'Biainili Ware' olarak da isimlendirilir. Petrov ve Balkan tarafından kazılmış urneler tamamen kırmızı cilalı ya da kırmızı astarlı mallara aittir.

Sonuç

Ağrı Dağı yerleşim kompleksleri bölge içindeki en önemli yerleşim alanlarıdır, aynı zamanda EDÇ ve ODÇ-Urartu için en dikkat çekici kalıntılara sahiptirler. Kuzey etekteki Melekli ve Karakoyunlu Kompleksleri birbirine oldukça yakındır,

¹⁵ Bu kazı hakkında kısa bilgi için bk. Mellink 1967, 165; Alkım 1968, 36.

¹⁶ Kars Müzesi'ndeki çalışmamız için her türlü kolaylığı sağlayan Müze Müdürü Necmettin Alp ve Müze uzmanlarına, yardımcıları için ayrıca İstanbul Üniversitesi-Oluz Höyük Kazı Başkanı Prof. Dr. Şevket Dönmez ve kazı ekip üyeleri Fidane Abazoğlu ile Selmin Yüzbaşıoğlu ve Kafkas Üniversitesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Ayhan Yardımcıel'e çok teşekkürler.

EDÇ'da birisi yerel krallık Eriqua Ülkesi başkenti Luhiuni (Melekli-Kasımtığı) bir diğeri olasılıkla başkente bağlı daha küçük bir kent olan Karakoyunlu Kale I idi. Kral Minua tarafından Eriqua Krallığı'nın fethinden sonra kurulan yeni eyalet merkezi Minuahinili (Karakoyunlu Kale II) Karakoyunlu Kompleksi içinde eski EDÇ kalesinin (Kale I) hemen yanında kurulmuştur. Kral Minua ayrıca Karakoyunlu Kale II dışında Bulakbaşı Kalesini de daha doğuda kurmuştu.

Melekli Urartu İleri Karakol-Yol İstasyonu (Lanetlitepe) ile etrafındaki Kule ? (Deliktaş), Yerleşim (Kültepe) ve Mezarlık-Columbarium (Kültepe) aynı yerleşimin parçası olmalıdır. Ağrı Dağı'nın Güney Kafkasya-Kuzeybatı İran ve Doğu Anadolu arasındaki geçit noktasında bulunan Melekli, güneyde Doğubayazıt Ovası üzerinden başkentin bulunduğu Van Gölü Havzası'na ve güneybatıda Murat Nehri aracılığıyla Yukarı Fırat Havzası'na, kuzeybatıda ise Aras Vadisi aracılığıyla Erzurum-Kars Platosu'na giden yolların kavşağındaydı.

Melekli-Lanetlitepe Kalesi'nin kesin tarihlenmesi sınırlı çanak çömlek ve kazı yapılmamış olması nedeniyle zordur, mimarisi MÖ 8. yy başlarına ait bir ileri karakol ya da yol istasyonu özelliği gösterir. Columbarium ise MÖ 7. yy ikinci yarısına tarihlenir ve Urartu askeri garnizonuna ait bir mezarlık olarak kabul edilir¹⁷. Melekli Urartu yerleşimi Kral Minua tarafından bölge ilk kez Urartu sınırları içine alındığında ya da Kral I. Arğışti'nin (MÖ 785/80-756) Aras Nehri'nin kuzeyinde yaptığı yeni düzenleme sırasında kurulmuş olmalıdır. İşpuini ve Minua dönemlerinde askeri seferler Aras Nehri'nin kuzeyine ve Sevan Gölü'ne değin uzanmakla birlikte, Urartular Güney Kafkasya'da Kral I. Arğışti dönemine değin yerleşmediler. Minuahinili Kenti'nin kuruluşuyla Aras Nehri'nin güneyini tamamen kontrol altına alan Urartu böylece Güney Kafkasya-Kuzeybatı İran geçitlerine de hakim olmuştu. Kral Minua, yeni eyalet merkezi Minuahinili'ye (Karakoyunu II) ek olarak kuzey etekte Bulakbaşı 2, güney etekte Bozkurt Kompleksi içinde yine bir İleri Karakol-Yol İstasyonu olan Bozkurt Kale II¹⁸ ve dağın bu yönünde merkezi konumdaki Ömerağa-Gölyüzü Kalesi'ni kurarak Ağrı Dağı bölgesini tam anlamıyla denetim altına almış görünür. Bozkurt ve Melekli'deki ileri karakol-yol istasyonlarıyla Ağrı Dağı batı geçidi her iki yönden kontrol altına alınmıştı. Böylece, Güney Kafkasya seferleri için gerekli altyapıyı ve Kuzeybatı İran-Urmiye Gölü'nün batısında kurulan yeni kentler-eyaletlerle bağlantı sağlamlaştırılmıştı.

Kral Minua'dan sonra kuzeyde en dikkat çekici seferleri gerçekleştiren I. Arğışti Güney Kafkasya'da elde ettiği zaferini Aras Nehri'nin nehrin hemen karşısında kendi adını verdiği Arğıstihinili (Arnavir) ile eyalet merkezi Ereboni (Arin Berd)

¹⁷ Barnett 1963, 163.

¹⁸ Özfırat 2016. Kalede kazı yapmadığımız için kesin tarihlenmesi zordur, sınırlı sayıda bulgu MÖ 8.-7. yüzyıl özelliği gösterir. Ancak Doğubayazıt ve İğdır ovaları arasındaki Ağrı Dağı geçidi üzerinde yüksek bir noktadaki konumu bu ilk seferler sırasında kurulma olasılığını güçlendirir.

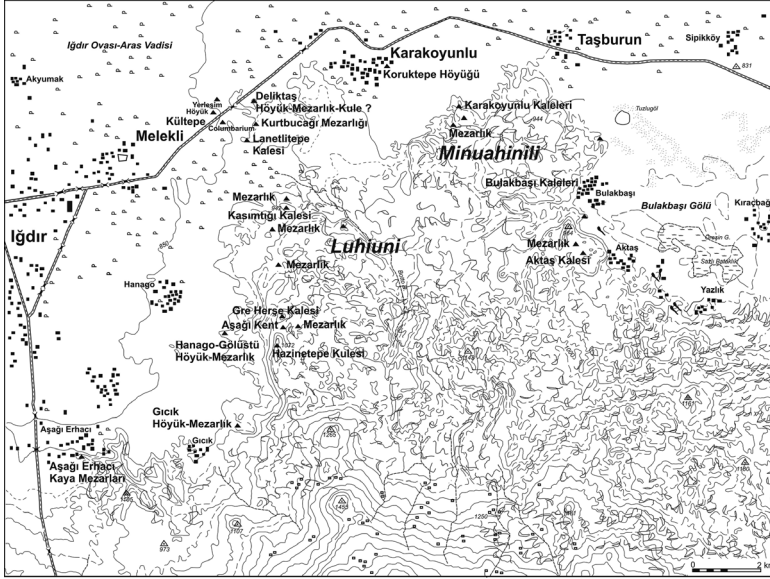
kentlerini inşa ederek tamamladı. Böylece, Aras Nehri'nin kuzeyindeki yerel EDC krallığı Aza Ülkesi toprakları da imparatorluğun yeni bir eyaleti haline geldi. Aras Vadisi'nin tamamen ele geçirilmesi Kuzeybatı İran için de önemlidir. Minuahinili Kenti'nin güçlendirilerek yapılanması II. Arğişti oğlu Rusa (MÖ 675'ler) tarafından tamamlanmış görünür. Zamanının en başarılı krallarından biri olan Arğişti oğlu Rusa kuzeyde Erebuni'yi terk ederek kurduğu yeni kent Teisebaini (Karmir Blur) ve doğuda Kuzeybatı İran'daki bir diğer yeni kent Rusaihinili (Bastam) gibi oldukça geniş çaplı inşa faaliyetleriyle krallığın doğu ve kuzeydeki gücünü arttırmıştı. Minuahinili'nin doğusunda ve nehre çok yakın bir noktada yer alan Bulakbaşı 2 Kalesi'nin bitişinde yer alan Aktaş Kalesi Kral Rusa'nın bu yeni düzenlemeleri sırasında bir garnizon-kent olarak inşa edilmiş olmalıdır¹⁹. Melekli Urartu yerleşimi ise tüm süreç boyunca varlığını sürdürmüş görünür.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Alkım 1968 Alkım, H., "Explorations and Excavations in Turkey, 1965-1966", *Anatolica* 2, 1-74.
- Barnett 1963 Barnett, R. D., "The Urartian Cemetery at Igdyr", *Anatolian Studies* XIII, 153-198
- Ceylan 2004 Ceylan, A., "2002 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve İğdir İlleri Yüzey Araştırmaları", *AST* 21/1, 263-272,
- Ceylan 2008 Ceylan, A., *Doğu Anadolu Araştırmaları I (Erzincan-Erzurum-Kars-İğdir1998-2008)*, Erzurum
- Ivanovskiy 1911 Ivanovskiy, A. A., *Po Zakavkaz'ya: Arxeologitceskiya Nablyudeniya i Issledovaniya 1893, 1894 i 1896 gg., Materialy po Arkheologii Kavkaza VI, Sobrannye Zkipeditsiyami İmperatorskago Moskovskago Arxeologitskago Obçestva, Snaryazennymi na vysotçaysye Darovannya Sredstva, Moskva.*
- Kuftin 1944 Kuftin, B. A., "Urartskii 'kolybarii' u podoshvy Ararata i Kuro-Araskii Eneolit", *Vestnik Gosudarstvennego Museya Gruzii XIII-B*, 1-171, Tbilisi.
- Lehmann-Haupt 1910 Lehmann-Haupt, F. C., *Armenien, Eins und Jetzt I: vom Kaukasus zum Tigris und nach Tigranokerta*, Berlin.
- Marro – Özfirat 2003 Marro, C. – A. Özfirat, "Pre-classical Survey in Eastern Turkey. First Preliminary Report: the Ağrı Dađ (Mount Ararat) Region», *Anatolia Antiqua* XI, 385-422.
- Mellink 1967 Mellink, M. J., "Archaeology in Asia Minor", *AJA* 71, 155-174.

¹⁹ Ivanovskiy ve Nikol'skij tarafından yapılan araştırmada Taşburun'un güneydoğusunda, Ağrı Dağı'nın eteğinde ve Bulakbaşı Sazlık-Gölü'nün kıyısında yer aldığı belirtilen ve Büyük Kale olarak isimlendirilen kale Aktaş Kalesidir. Ivanovskiy 1911, 56-59; Nikol'skij 1896, 19-20; Özfirat 2014c; Özfirat (baskıda).

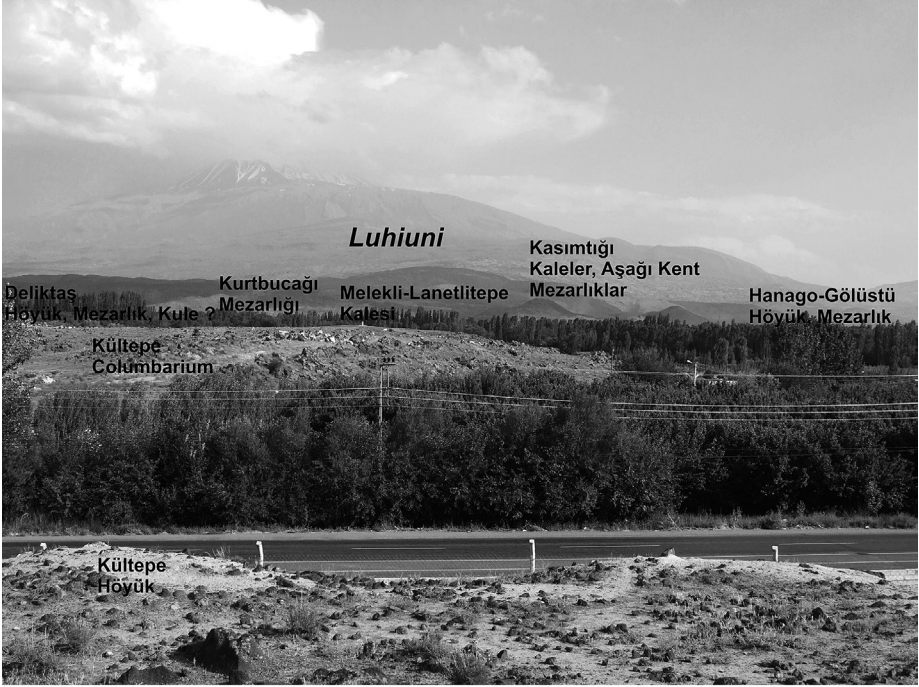
- Nikol'skij 1896 Nikol'skij, M. V., *Klinoobrazny Nadpisi Zakavkaz'ja, Materialy po Arkheologii Kavkaza V, Sobrannye Zkpeditsiyami Imperatorskago Moskovskago Arxeologitskago Obçestva, Snaryazennymi na vysotçay-sye Darovannya Sredstva, Moskva.*
- Özfırat 2006 Özfırat, A., “Pre-classical Survey in Eastern Turkey. Fifth Preliminary Report: Van Lake Basin and Mt. Ağrı Region», *Studi Micenei ed Egeo Anatolici XLVIII*, 177-207.
- Özfırat 2008 Özfırat, A., «Van, Ağrı ve İğdır İlleri Yüzey Araştırması, 2006», *AST 25/1*, 197-220.
- Özfırat 2014a Özfırat, A., “Bozkurt Kurgan Mezarlığı Kazısı”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Kazı ve Araştırma Projeleri* (Eds A. Özfırat – N. Coşkun), Antakya, 45-70.
- Özfırat 2014b Özfırat, A., “Ağrı Dağı ve Van Gölü Havzası Yüzey Araştırması, (Muş-Bitlis-Van-Ağrı-İğdır İlleri ve İlçeleri)”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Kazı ve Araştırma Projeleri* (ed. A. Özfırat – N. Coşkun), Antakya, 17-43.
- Özfırat 2014c Özfırat, A., “Aktaş: Ağrı Dağı'nın Kuzey Eteğinde-Aras Vadisi'nde bir Urartu Kalesi”, *SCRIPTA: Veli Sevin'e Armağan, Arkeolojiyle Geçen Bir Yaşam İçin Yazılar - Essays in Honour of Veli Sevin, A Life Immersed in Archaeology* (ed. A. Özfırat), İstanbul, 111-120.
- Özfırat 2016 Özfırat, A., «The Late Bronze-Early Iron Age-Urartu Complex at Bozkurt on the Southern Slope of Mt. Ağrı», *At the Northern Frontier of Near Eastern Archaeology: Recent Research on Caucasia and Anatolia in the Bronze Age – Proceedings of the international Humboldt-Kolleg* (ed. E. Rova – M. Tonussi), Turnhout, 299-310.
- Özfırat (Baskıda) Özfırat, A., «Early Iron Age-Nairi Kingdom Eriqua and Urartian Province Minuahinili on the Northern Slope of Mt Ağrı (Settlement Complexes at Melekli and Karakoyunlu)”, *Festschrift Honoring Professor Dr. Gregory Areshian, Supplement Series of the Journal Armenian Journal of Near Eastern Studies* (Aramazd).
- Özfırat – Marro 2004 Özfırat, A. – C. Marro, «2002 Yılı Van, Ağrı ve İğdır İlleri Yüzey Araştırması», *AST 21/1*, 15-32.
- Payne 2006 Payne, M. R., *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Kataloğu* (çev. A. Özfırat), İstanbul.
- Salvini 2006 Salvini, M., *Urartu Tarihi ve Kültürü* (Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1995, Çev. B. Aksoy) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Salvini 2008 Salvini, M., *CTU: Corpus Dei Testi Urartei. Documenta Asiana*, I-III, Roma: CNR-Istituto di Studi Sulle Civiltà dell'Egeo e del Vicino Oriente, Documenta Asiana VIII.

Melekli ve Karakoyunlu Yerleşim Kompleksleri

Fig. 2 Melekli ve Karakoyunlu Yerleşim Kompleksleri

Melekli Yerleşim Kompleksi

Hanago-Gölüstü Höyük ve Mezarlık (I73/4)

Çanak Çömlek: Geç Kalkolitik Dönem
Mimari: Kurganlar

Deliktaş Höyük, Kule ? ve Mezarlık-Kurtbucağı Mezarlığı (I73/13)

Çanak Çömlek: Geç Kalkolitik Dönem, Orta Tunç Çağ (birkaç adet), Orta Demir Çağ (Urartu), Geç Demir Çağ (Pers-Akhaimenid)
Mimari: Kurganlar, Urartu Kulesi ?

Kültepe Höyük ve Mezarlık-Columbarium (I73/1)

Çanak Çömlek: İlk Tunç Çağ, Orta Tunç Çağ (birkaç adet), Son Tunç-Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ (Urartu), Geç Demir Çağ (Pers-Akhaimenid)
Mimari: Urartu Mezarlığı-Columbarium

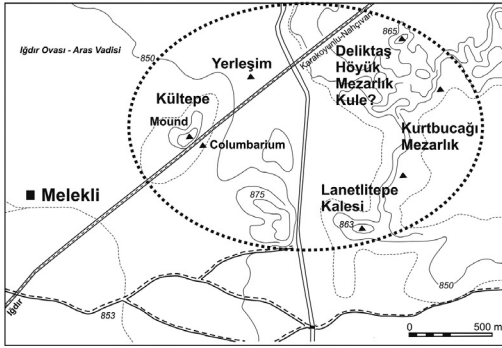
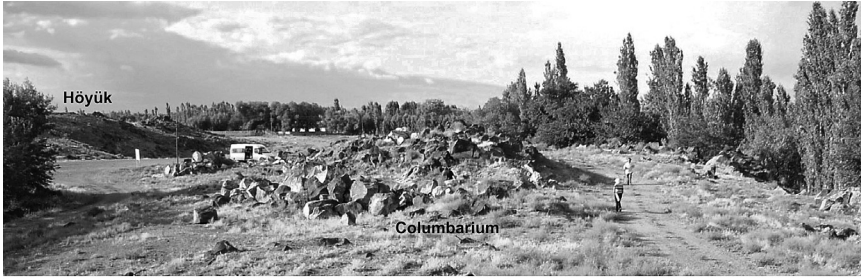
Kasımtığı-Gre Herşe Kaleler, Aşağı Kent ve Mezarlıklar (I73/3)

Çanak Çömlek: İlk Tunç Çağ (birkaç adet), Orta Tunç Çağ (birkaç adet), Son Tunç-Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ (Urartu, birkaç adet)
Mimari: Geç Tunç-Erken Demir Çağ Kaleler, Aşağı Kent, Sur Duvarları, Kule Mezarlıklar: Kurganlar-Kromlekler

Melekli-Lanetlitepe Kalesi (I73/14)

Çanak Çömlek: Geç Kalkolitik Dönem (birkaç adet), Orta Demir Çağ (Urartu)
Mimari: Urartu Kalesi

Fig. 3 Melekli Yerleşim Kompleksi

Melekli Kompleksi Urartu Yerleşimleri

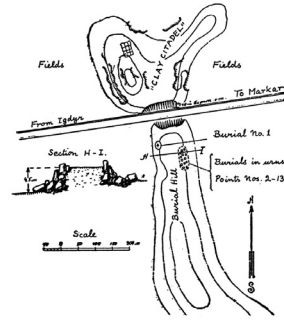
Kültepe Höyük-Columbarium
P. F. Petrov Kazısı (Barnett 1963: Fig. 1)

Fig. 4 Melekli Urartu Yerleşimleri

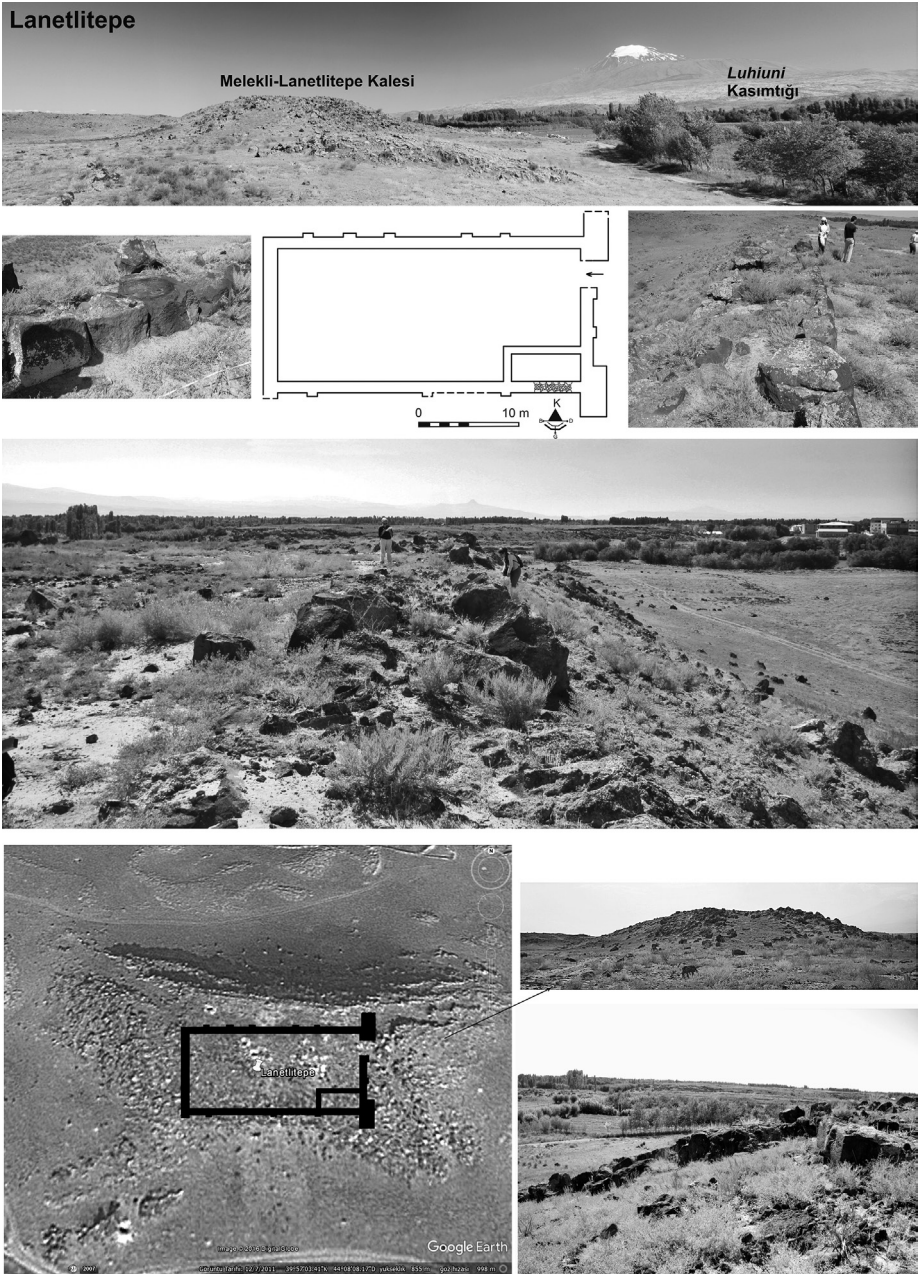

Fig. 5 Meikli-Lanetlitepe Kalesi

Fig. 6 Melekli-Kültepe ve Deliktaş Höyükleri

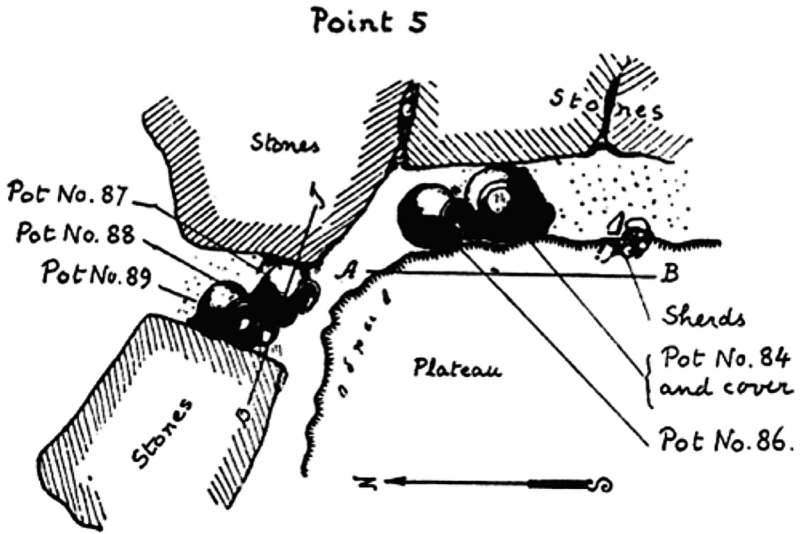

FIG. 6. Position of cremation urns and assemblage in Points 3, 4 and 5.

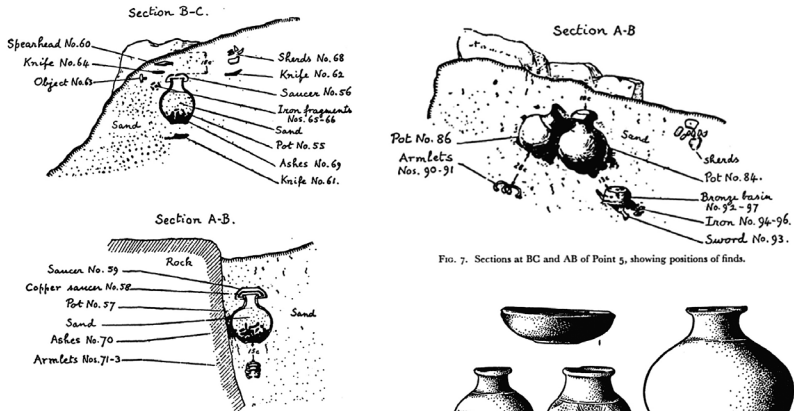

FIG. 7. Sections at BC and AB of Point 5, showing positions of finds.

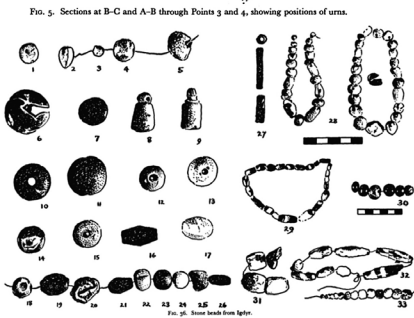

FIG. 5. Sections at B-C and A-B through Points 3 and 4, showing positions of urns.

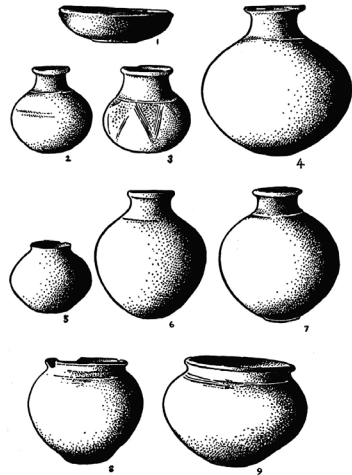

FIG. 21. Pottery from Iğdır.

Kültepe Columbarium
P. F. Petrov Kazısı (Barnett 1963)

Fig. 7 Melekli-Kültepe Columbarium, P. F. Petrov Kazısı

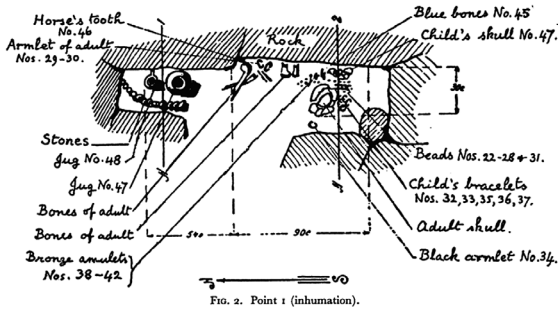

Fig. 2. Point 1 (inhumation).

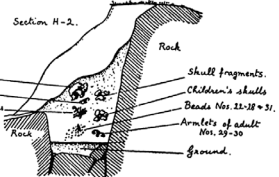
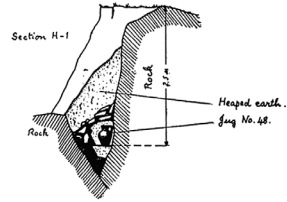

Fig. 3. Sections through Burial No. 1 at H 1 and 2.

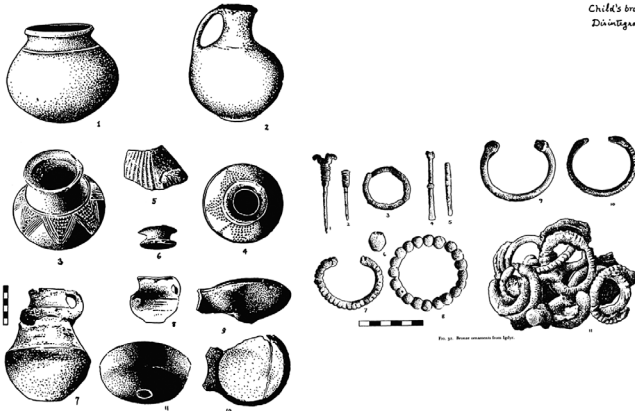

Fig. 10. Pottery from Point 1.

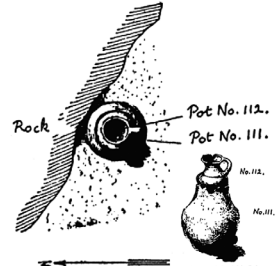

Fig. 8. Child's burial in Point 9.

Position of pots Nos. 112 and 111.

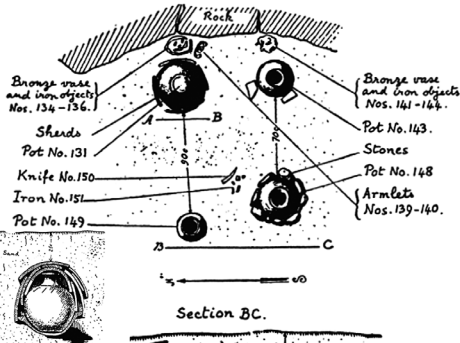

Fig. 10. Points 11 and 13. Plan and section through BC.

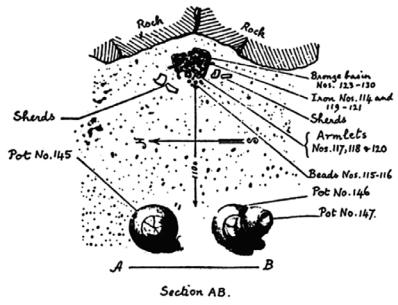

Fig. 9. Points 10 and 12. Plan and section at AB.

Kültepe Columbarium
P. F. Petrov Kazısı (Barnett 1963)

Fig. 8 Melekli-Kültepe Columbarium, P. F. Petrov Kazısı

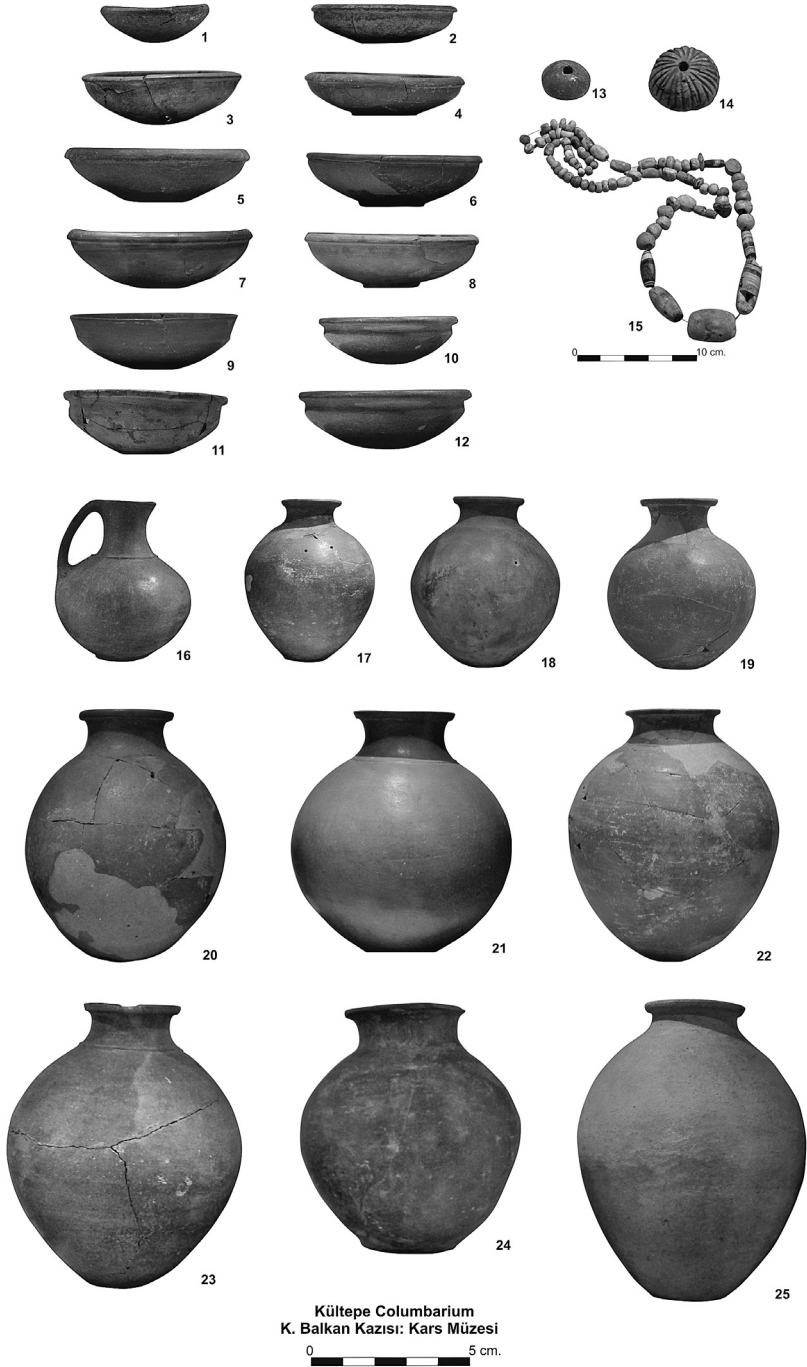

Fig. 9 Melekli-Kültepe Columbarium, K. Balkan Kazısı

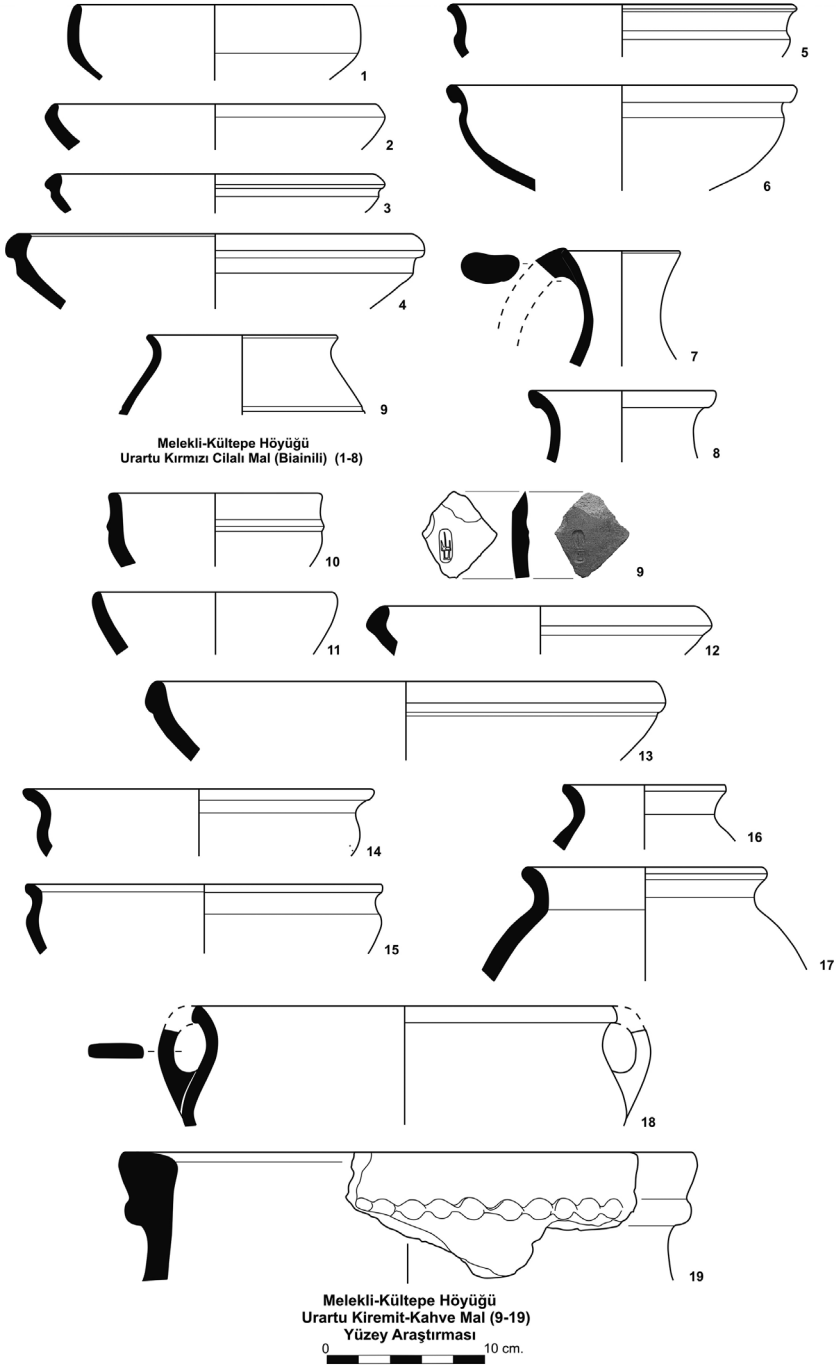

Fig. 10 Melekli-Kültepe Höyüğü Urartu Çanak Çömleği, Yüzey Araştırması

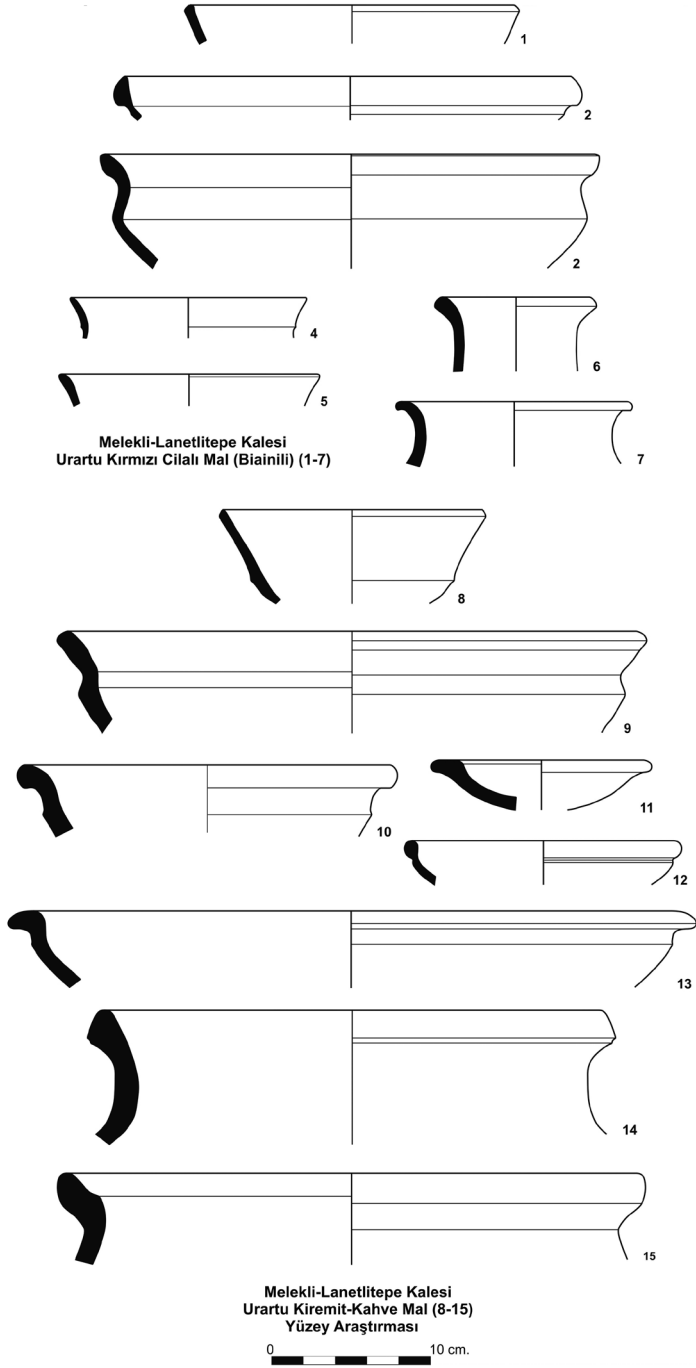

Fig. 11 Melekli-Lanetlitepe Kalesi Urartu Çanak Çömleği, Yüzey Araştırması